

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Hârizmşahlar ile Moğollar Arasında Yaşanan Siyasi Olaylar Üzerine Bir Değerlendirme (606-616/1209-1219)

An Evaluation on The Political Events Between The Khârizmshahs and The Mongols (606-616/1209-1219)

Abdullah BAYINDIR^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyessı, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kilis/TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-6581-0894

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Eylül 2022

Kabul tarihi: 29 Eylül 2022

Anahtar Kelimeler:

Hârizmşahlar,

Moğollar,

Cengiz Han

ÖZ

Selçuklu Devleti, Melikşah dönemi ile birlikte yükseliş dönemi yaşamasına rağmen ölümünden sonra kademeli olarak çöküş süreci içerisine girmişti. Bu durum Hârizmşahlar gibi bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştı. İl Arslan dönemi ile birlikte İslâm dünyasında nüfuzunu arttıran Hârizmşahlar, devletin müstakil bir hale gelebilmesi için mücadelelerin verildiği Anuştekin, Kutbeddin Muhammed ve Atsız dönemine nazaran ilk defa doğrudan bağımsız bir oluşum içerisine girmişlerdi. Nitekim tarihçiler Hârizmşahların ilk bağımsız sultanı olarak İl Arslan'ı kabul etmektedirler. Moğolların saldırısı öncesi siyasi çatışmaların bir sonucu olarak atabek ve küçük sultanların ortaya çıkmasından istifade eden Hârizmşahlar, hudutlarını kuzeyde Ural Dağlarından güneyde Halıç'e, doğuda Sind Dağlarından batıda Irak'a kadar genişletmişlerdi. 13. asrın başlarında Hârizmşahların Türkistan ve Mâverâünnehr bölgesinde varlığını sürdürmeye devam ettiği dönemde 603/1206 yılında bütün kabileleri bir araya getirerek Moğol devletini kurmuştu. Hârizmşahları güçlü bir devlet olarak gören Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'in tutarsız tavırlarına rağmen iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin devam etmesini istemekteydi. Ancak Otrar şehrine gönderdiği 450 civarındaki tüccarın casus oldukları gerekçesi ile Vali Yinâl Han tarafından öldürülmesi ilişkilerin bozulmasına neden oldu. Sulh yolunun kapanması üzerine savaş hazırlıklarına başlayan Cengiz Han, oğulları Ögedey, Cuci ve Çağatay ile Mâverâünnehr bölgesinin muhtelif yerlerine hücum etmeye başlamışlardı. Moğol birlikleri, 617/1220 yılında yaklaşık beş ay süren mücadele neticesinde Hârizmşahların mukavemetini kırarak Otrar şehri ele geçirmişlerdi.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 21, 2022

Accepted: September 29, 2022

Keywords:

Khârizmshahs,

Mongols,

Cenghis Khan

ABSTRACT

Although the Seljuk State experienced a period of rising with the Melikshah period, its gradual downturn period after Melikshah's death led to the emergence of independent states such as the Khârizmshahs. The Khârizmshahs, entered into a directly independent formation for the first time compared to the periods of Anuştekin, Kutbeddin Muhammed and Atsız, where struggles were made for the state to become independent. Historians accept İl Arslan as the first independent sultan of the Khârizmshahs. Taking advantage of the emergence of atabek and small sultans as a result of the political conflicts before the attack of the Mongols, the Khârizmshahs expanded their borders from the Ural Mountains in the north to the Golden Horn in the south, from the Sind mountains in the east to Iraq in the west. Earlier in XIII, when the Khârizmshahs continued to exist in the Turkestan and Transoxiana region, Genghis Khan brought all the tribes together in 1206 and established the Mongol state. Genghis Khan wanted the commercial relations between the two sides to continue despite the inconsistent attitudes of Alâeddin Muhammed. However, the murder of around 450 merchants he sent to the city of Otrar by Governor Yinâl Khan on the grounds that they were spies, led to the deterioration of relations. After the peace road was closed, Genghis Khan started to attack various places in the Transoxiana region with his sons Ögedey, Cuci and Çağatay. In 1220, the Mongolian troops broke the resistance of the Khârizmshahs State as a result of the struggle that lasted for about five months and captured the city of Otrar.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: abdullahbayindir27@gmail.com

EXTENDED ABSTRACT

An analysis from a historical process of Turkish state building can provide observations that multiple big and small states were built by this nation. The nature of these states which dominated Asian steppes were supporting the continuation of each other. Sometimes it has been seen that more than one Turkish state was established in the same geography. To provide an instance is the emergence of Seljuks of Turkey (1075), approximately 35 years after the existed Great Seljuks (1045) in Anatolia. At the sametime, Kirman Seljuks, Iraqi Seljuks and Syrian Palestine Seljuks, which are also vassals of the Seljuk state, can be instances of this structuralism. Emergence of Khârizmshahs during the decline period of Seljuk states is another example of this process. Briefly, the organizational structure of the Turks and their ingenuity in establishing and destroying the state can be summarized with these small examples.

The establishment of these states in the same or different territories in contemporary or different periods has influenced many nations. This interaction has been effective in the recognition of different nations in cultural, religious, social, economic and many other ways.

On the other hand, the shifted Asian Hun state to the west and alteration in Europe's history, and influencing Chinese politics in Chinese territory are examples of a dynamic social structure of Turkish nation.

In addition to their victories, it is common to find upheavals (bumpy) in Turkish history. For example, the weakening of the Asian Hun state and the splitting of the Gokturk states into two, While it caused exposure to Chinese invasions, the birth of the Mongol empire took place with the weakening and collapse of the great Seljuk state. On the other hand, the crusades, which came from Europe, caused great losses for both the Turkish and Islamic world.

In this context, the Mongols are known as the ancient neighbors of the Turks who ruled the Asian steppes for many years. Accordingly, an intertwined living space, has insured the similarity of their histories. XIII. Genghis Khan's seizing the political opportunity and making a magnificent debut revealed the new ruler of the Asian steppes. there were a close affinity among Turks and Mongols, The lands occupied or invaded by the Mongols, were generally those of the Turks.

After the congress in 1206, Genghis Khan completed the state organization and took action for his dream empire. It consolidated its position in the political arena by seizing a significant part of Asia and even eastern Europe, especially the geography of Turkestan and China.

The period of Sultan Melikşah is the period when the most brilliant days of the great Seljuk state were experienced. When the Sultan's death took place, there were fights for the throne between the brothers. These conflicts were effective enough to influence the life of colossals. As a matter of fact, the Khârizmshahs state, which emerged by taking advantage of the political vacuum in these periods, became a new branch in the east.

On the other hand, Mongols which gained strength shifted towards both Iran and Anatolia that caused them a confrontation with Khârizmshahs. The situation in the Turkish and Islamic world in the periods before the Mongols attacked the Harizmshah state was not very pleasant. Political, economic and military developments had stalled, and the existing order had ceased to function. The desire to control the caliphate led to the breaking of moral and military power.

Before the progress of the Mongols, the Khârizmshahs was a state that played an important role in the political conflicts in the east.

On the other hand, Mongols which gained strength shifted towards both Iran and Anatolia that caused them a confrontation with Khârizmshahs. The situation in the Turkish and Islamic world in the periods before the Mongols attacked the Harizmshah state was not very pleasant. Political, economic and military developments had stalled, and the existing order had ceased to function. The desire to control the caliphate led to the breaking of moral and military power.

Before the progress of the Mongols, the Khârizmshahs was a state that played an important role in the political conflicts in the east. As a matter of fact, by the 1200s, the state, which was in political instability, could not resist the Mongols. The Khârizmshahs state, which sacrificed its dominance over the Khârizm region to the steady progress of the Mongols, was going to surrender to the Mongols' domination in 1231, unable to withstand the armies of Genghis Khan any longer, after its important centers such as Otrar were lost. The effort of this study was to shed light on the political relations between the Mongols and the Khârizmshahs, a detailed and important information has been tried to be examined by using Arabic sources.

Giriş

Abbâsî Devleti'nin siyasi ve içtimai olarak Asya'nın doğusu ve batısında yayılım göstermesi, Hârizmşahlar Devleti'nin ortaya çıkış sürecine doğrudan etki etmiştir. Emevîlerin Mevâlî anlayışına sahip olmasından dolayı Türklerin ve Farslıların Abbâsîlerin etrafında toplanmaları sonrası ortaya çıkan ihtilal neticesinde Abbâsî Devleti'nin iktidara gelmesi Türk nüfusunun Bağdat'taki otoritesini arttırmıştır. Zaman içerisinde Abbâsîlerin doğu ve batıda zayıflamasından sonra devlete bağlı olan yerlerde çözümler yaşanmasına rağmen Hârizmşahlar Devleti, belirli bir süre geçtikten sonra ortaya çıkmıştır¹. Hârizmşahlardan önce Hârizm bölgesinde hüküm süren üç hanedan vardı. Bunlar, Pers Krallığından başlayıp 385/995 yılına kadar olan sürede Afrîgoğulları, 385-408/995-1017 yılları arasında Me'mûnîler², 408-432/1017-1041 yılları arasında Altuntaşoğullarıdır³. 512/1097 yılından itibaren ise geniş bir sahaya yayılarak büyük bir imparatorluk haline gelen Hârizmşahlar yani Anuştiginoğulları hüküm sürmüşlerdir⁴. Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah dönemi ile birlikte yükseliş dönemi yaşamasına rağmen ölümünden sonra kademeli olarak çöküş süreci içerisine girmesi⁵, bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır⁶.

Moğol saldırısından önce İslâm dünyasında muhtelif krallıklar ve küçük sultanların ortaya çıkmasından dolayı Müslümanlar siyasi, iktisadi ve askerî açıdan büyük bir bunalım içerisine düşmüşlerdir. Özellikle genişleme siyaseti arzusundan dolayı yapılan mücadeleler, Müslümanları müşkül bir durumda bırakmıştır. Moğollar, hâkimiyet sahasını Anadolu, Güney Rusya, Doğu Avrupa ve Adriyatik sahiline kadar genişletmeden önce doğuda yaşanan siyasi çatışmalarda Hârizmşahlar önemli rol oynamışlardır. Batıda ise Fas ve Endülüs'te siyasi mücadeleler devam etmektedir. Bu mücadeleler neticesinde Hârizmşahlar, hudutlarını kuzeyde Ural Dağlarından güneyde Haliç'e, doğuda Sind Dağlarından batıda Irak'a kadar genişletmiştir. Hârizmşahların yükselişi karşısında Bağdat'taki Abbâsî halifesi, muhtelif askeri gruplarının kendini kontrol altına almalarından dolayı manevi otoritesi dışından siyasi ve askeri gücünü tamamen kaybetmiştir. Diğer taraftan başkentte yaşanan problemleri askeri güç kullanarak bertaraf etmesi olayların iyice büyümesine yol açmıştır⁷.

İslâm dünyasında yaşanan çatışmaları engelleyemeyen ve müşkül bir durumda olan Halife Nâsır-Lidînilâh (ö.622/1225)⁸, cuma namazında minberde Müslümanların Allah'ın muvaffakiyetine nail olmalarının ancak birlik içerisinde olmaları ile mümkün olabileceği hususunda çağrıda bulunmuştur⁹. Özellikle Nâsır-Lidînilâh'ın Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Şia ekolüne mensup Fâtımî Halifeliğinin 567/1171 yılında yıkılışından önce Cezîre ve İran'da sayıları oldukça fazla olan Şîilerin hilafetliğini tanınması, Sünnîlerin ayaklanmasına yol açmıştır. Sünnî-Şîî çatışmasından dolayı yaşanan bölünmelerin temeli

¹ Özaydın, A. (2002). "Kutbüddin Hârizmşah", *İA*, c.26, ss.484-485; Hafız Ahmed Hamdî, *ed-Devletü'l-Havarizmiyye ve'l-Meğul*, Dâru'l Fikrî'l-Arab, Kahire 1949, s. 23; Taneri, A. (1997). "Hârizmşahlar", *İA*, c.16, ss.228-231.

² Hârizm'de hüküm süren bir hanedan (995-1017). Bkz. Taşağıl, A. (2004). *İA*, c.29, ss.105.

³ Altuntaş Hanedanının kurucusu için bkz. Özaydın, A. (1989) "Altuntaş el-Hâcib", *İA*, c.2, ss.547-548.

⁴ Taneri, A. (1997). "Hârizmşahlar", *İA*, c.17, s. 228.

⁵ Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*, MEB, s.40-41, İstanbul; Bayındır, A. (2020). *Selçuklularda saltanat mücadeleleri*, Hiperyayın, s.119-133, İstanbul; Yazıcı, N. (2004). *İlk Türk-İslam devletleri tarihi*, TDV, s.223-229, Ankara; Yenidoğan, H. (2021). "Büyük Selçuklu Ordusunun Malazgirt'e (1071) Giden Güzergahı", *Asia Minor Studies*, 9(1), ss.735-742.

⁶ Hamdî, *ed-Devletü'l-Havarizmiyye*, s. 24-25; Yenidoğan, H. (2021). "Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Öncesi Hazırlıklar: Toplanma, Teftiş ve Hareket" *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), ss. 1418-1434.

⁷ Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârezmşahlar devleti tarihi (485- 618/1092- 1221)*, TTK, s.33, Ankara.

⁸ Hartmann, A. (2006). "Nâsır-Lidînilâh", *İA*, c.32, ss.399-402.

⁹ Mahmud Saîd İmran, *el-Meğulü'l ve Uruba*, Dâru'l-Ma'rîfetü'l-Camiiyye, İskenderiye 2005, s. 13.

Abbâsi Halifesi Ebü'l-Abbas es-Seffâh¹⁰ dönemine kadar dayanmaktadır. Abbâsî vezirlerinden Ebü Seleme el-Hâllal'ın¹¹ halifeliğın Hz. Ali soyundan gelenlere ait olduğunu söyleyerek propaganda yapması, Şîilerin Büveyhîler dönemine kadar baskı altında yaşamalarına neden olmuştur.¹² Sünnî-Şîî çatışması, Ali b. Büveyh'in Fars bölgesini, kardeşi Ebü Ali Hasan b. Büveyh'in ise Kirman, Rey ve Ahvaz'ı ele geçirmesinden sonra Fars, Hamedan ve Cibal hudutlarının dâhil edilmesi ile birlikte kurulan Büveyhîler döneminde daha da şiddetlenmiştir.¹³ Diğer taraftan Mısır ve Şam'da varlığını sürdüren Eyyûbîler Devleti ise Kudüs meselesinden dolayı Haçlı Krallıkları ile Suriye, Lübnan ve Filistin bölgesinde yer alan Şam sahilinde mücadele etmektedir. Özellikle 615/1218 yılında Melik Âdil'in ölümünden sonra Eyyûbîler Devleti içerisinde çok sayıda küçük sultanlıkların ortaya çıkması İslâm dünyasındaki parçalanma sürecini hızlandırmıştır¹⁴.

Otrar Faciası Öncesi Hârizmşahlar ile Moğollar Arasında Yaşanan Gelişmeler

Alâeddin Muhammed Tekiş'in¹⁵ 596/1200 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Alâeddin Muhammed döneminde Hârizmşahlar'ın siyasetinde herhangi bir değişim söz konusu olmamıştır. Yaşanan kaos ortamından istifade etmek isteyen Alâeddin Muhammed, Nâsır Lidînillâh'tan kendisine her alanda Selçuklulardan daha imtiyazlı bir statünün verilmesini talep etmiştir¹⁶. Kendisini İslâm dünyasının hamisi olarak gören Alâeddin Muhammed, yılından itibaren Maverâünnehr'in iç işlerine karışarak Karahıtaylar ile hesaplaşma yoluna girmişti¹⁷. 524-607/1130-1211 yılları arasında Türkistan'ın büyük bir kısmında hüküm süren Moğol Devleti Karahıtaylar ile Hârizmşahlar arasındaki ilişkiler, İl Arslan dönemine kadar dayanmaktadır. İki devlet arasındaki münasebetler iki evrede gerçekleşmiştir. İlk olarak 519-550/1125-1156 yılları arasında Hitay kabilesinin devletlerini kurduktan sonra Atsız'ın vefatına kadar Türkistan sahasına sahiplenmeleridir¹⁸.

Karahıtayların 535/1141 yılında yapılan Katvan savaşından sonra Maverâünnehr bölgesine hâkim olması ile birlikte takip edilen siyaset, iki tarafı karşı karşıya getirmiştir. Taraflar, 552/1158 yılında Buhara'da karşılaşmalarına rağmen İlig Türkmen komutasındaki Karahıtayların cesaret edemeyip geri çekilmeleri üzerine İl Arslan, Buhara'yı kendisine bağlamıştır. Ancak bu hadiseden sonra Hârizmşahlar, Maverâünnehr sahasında nüfuslarını arttırmalarına rağmen Karahıtayların yoğun saldırıları karşısında zor durumda kaldıklarından dolayı onlara vergi ödemek durumunda kalmışlardır¹⁹.

İkinci olarak ise Atsız'ın ölümü ile birlikte başlayan süreç, 616/1219 yılında Moğol İmparatorluğu'nun Batı Asya sahasına yönelik gerçekleştireceği saldırılara kadar devam etmiştir. İki devlet arasındaki ilişkilerde Selçukluların Maşrık bölgesi başta olmak üzere muhtelif bölgelerde otoritesini kaybetmesi önemli rol oynamıştır.²⁰

¹⁰ İlk Abbâsî halifesi. Bkz. Yıldız, H. D. (1994). "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", *İA*, c.10, ss.283-284.

¹¹ Abbâsîler'in ilk veziri. Bkz. Yıldız, H. D. (1994). "Ebü Seleme el-Hâllal", *İA*, c.10, ss.228-229.

¹² Bkz. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer el-Ya'kubî, *Tarihü'l-Yakubî*, II, Mektebetü'l-Beril, Leyden 1883, s. 418-420.

¹³ Yûsuf İř, *Tarihü'l-Asri'l-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*, (Basım yeri yok), Dimaşk 1977, s. 169.

¹⁴ Seyyid Bazî, *el-Meğûl*, Dâru'l-Nehdetü'l-Arabbiyye, Beyrut 1981, s. 77-78; İmran, Mahmud Saîd. *el-Meğûl ve Uruba*, Darü'l-Ma'rîfetü'l-Camiyye, İskenderiye 2005, s. 14; İsmail Abdülazîz Halîdî, *el-Alemü'l-İslâmî ve'l-Ğazev el-Meğûlî*, Mektebetü'l-Felâh, Kuveyt 1984, s. 55.

¹⁵ Gürbüz, M. (2011). "Tekiş, Alâeddin", *İA*, c.40, ss.364-365.

¹⁶ Sabri Selim, *el-Etrâku'l-Hârizmiyyun fi'ş-Şarki'l-Ednâ'l-İslâmî (H. 628-644)*, *el-Anadolu, el-Cezîre, eř-Şam*, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2000, s.23.

¹⁷ Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârezmşahlar Devleti tarihi (485- 618/1092- 1221)*, TTK, s. 166, Ankara; Taşağıl, A. (2001). *İA*, c.24, ss.415-416.

¹⁸ Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 58-59.

¹⁹ Hadî Hasan Daî, *Dirasetü fi Tarihi't-Türk ve'l-Meğûl*, Dâru'l-Kutüb, Bağdat 2015, 66; Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti tarihi...*, s. 81.

²⁰ Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 59.

13. asrın başlarında Hârizmşahlara Türkistan ve Maverâünnehr bölgesinde varlığını sürdürmeye devam ettiği dönemde 601/1204 yılında Şakirmiyut savaşında Nayman Tayang Han, 602/1205 yılında ise Tarim Nehri havzasında yaşayan Katna kabilesini kendisine bağlayan Cengiz Han, 603/1206 yılında bütün kabileleri bir araya getirerek Moğol Devleti'ni kurmuştur²¹. Daha sonra bu kabileler, Türk ve Moğol olmak üzere iki kısma ayrılmıştır.²² Cengiz Han, devletini ihya ettiği sırada ne Müslümanlar ne de Hristiyanlar arasında birlik olmadığı gibi, Çin de parçalanmış durumdadır. Selçukluların ülke içerisinde yaşanan taht kavgalarından dolayı yıkılma sürecine gelmesi, Hristiyanlar da ise Katolik ve Ortodoks mezhepleri arasında yaşanan çatışmalar, Cengiz Han'ın doğu ve batı istikametinde ilerlemesini kolaylaştırmıştır.²³ Diğer taraftan Hârizmşahlarda 606/1209 yılında İran'ın kuzeyinde Mazenderan ve Kazvin Denizi'nin güneyi, güneyinde Kirman, 607/1210 yılında da güneydoğuda yer alan Mekran bölgelerini hâkimiyetleri altına almışlardır.²⁴ Ayrıca 603/1206 yılında Gurluları Belh ve Herat'ta yapılan savaşta yenen Alâeddin Tekiş, 612/1215 yılında başkent Gazne şehrini ele geçirmiştir.²⁵

Alâeddin Tekiş'in nüfusunu arttırmasına neden olan diğer bir hadise ise 606/1209 yılında Karahıtaylar ile yapılan mücadele de parlak bir zafer elde etmesi neticesinde onların otoritesini Maverâünnehr'in en önemli şehirlerinden olan Buhara ve Semerkant bölgesinde azaltmasıdır.²⁶ Hârizmşahlara yükselişi devam ederken Cengiz Han da Moğollarda birliğin sağlanması için yönünü Çin'e çevirmiştir. Tarihte bilinen en eski medeniyetlerden birisi olan Çin'in 304/907 yılında Tang sülalesi ile birlikte kademeli olarak dağılma süreci içerisinde girmesinden istifade ederek güneydeki düşmanlara karşı kapsamlı bir saldırı gerçekleştirmiştir. Moğol askerlerinin 611/1214 yılında şiddetli mukavemeti karşısında zor durumda kalan Kuzey Çin İmparatoru hediyeler ile birlikte eşini esir olarak göndermesine rağmen anlaşmaya varamamıştır. 608/1211 yılından beri süren mücadeleler neticesinde Moğollar, 612/1215 yılında başkent Pekin'i ele geçirerek Kuzey Çin'in yarısı yönetimleri altına almışlardır²⁷. Tarih boyunca zengin kaynaklara sahip olduğu için Müslümanları cezbeden Çin'in hezime uğratılması, Cengiz Han'ın şöhretini arttırmıştır²⁸.

İrtiş Nehri civarında 605/1208 yılında Moğollar tarafından mağlup edilen Naymanların Reisi Güçlük, Karahıtaylara sığındıktan sonra Gür Hân'ın damadı olmuştur. Daha sonra kayınpederine karşı harekete geçen Güçlük, 608/1211 yılında yapılan mücadele de onu esir ederek Karahıtayların başına geçmiştir. Diğer taraftan Hârizmşahlara damat olan Semerkant Sultanı Osman, Hârizm halkını kılıçtan geçirdikten sonra Karahıtaylara yanaşması üzerine Alâeddin Muhammed tarafından öldürülmüştür. 609/1212 yılında yaşanan bu hadiseden sonra Karahanlıların tarih sahnesine karışması ile birlikte Hârizmşahlara Semerkant başta olmak

²¹ Grousset, R. (1999). *Bozkır imparatorluğu*, (çev. Reşat Uzmen), Ötüken yay, s.242-250, İstanbul; Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, (haz. Ekrem Kalan), IQ yay., İstanbul.

²² İmran, *el-Meğül ve Uruba*, s. 33.

²³ Gömeç, S. Y. (2017). *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan yayınevi, s. 7-8. Ankara

²⁴ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Nüveyrî, *Nihâyetü'l Edeb fi Funûni'l Edeb*, thk. Mustafa Fevvez, Kuşeyli Fevvez), XVIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, 214; Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 22-23.

²⁵ Hârizmşahlara ile Gurlular arasında yapılan mücadeleler için bkz. Hanân Mebruk Lebudî, *Kıyamü Devletü Şahhat Hârizm*, İskenderiyye 2013, s. 340-372; Afaf Sabra, *et-Tarihü's-Siyasi li'd-Devleti'l-Hârizmiyye*, Dâru'l-Kitab el-Cami', Kahire 1987, 16; Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 23; Ahmed Kemal Hilmi, *es-Selaciketü fi Tarihü ve'l-Hadâra*, Dâru'l-Buhusü'l-İlmiyye, Kuveyt 1975, 121.

²⁶ Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 23; Sabra, *et-Tarihü's-Siyasi*, s. 119.

²⁷ Grousset, R. (1999). *Bozkır imparatorluğu*, s.258-265; Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, s.63-76; Leon Boil, *Tabakatü Selatinü'l-İslâm*, çev. Mekkî Tahîr, Dâru'l-Menşurat el-Basra, Irak 1968, s. 188; Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 129-133; Spuler, B. *el-Âlemü'l-İslâmî fi'l-Asrî'l-Meğülî*, (çev. Halîd Es'ad İsâ), Dâru'l-Hisan yayınevi, Dimaşk 1982, 29; Bazî, *el-Meğül*, s. 65-66; Selim, *fi's-Şarkî'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 24.

²⁸ Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, s.418, Ankara; Bazî, *el-Meğül*, s. 115.

üzere Maverâünnehir bölgesinin tamamına hâkim olması²⁹ Cengiz Han'ı rahatsız etmişti. Çünkü; Çin seferinden sonra Türkistan ve Maverâünnehir bölgesinin siyasi, iktisadi, içtimaî, ilmi ve dini yapısı ilgisini çekmeye başlamıştır³⁰. Bu gelişmeler üzerine Çin seferinden sonra batıya doğru hareket eden Cengiz Han, önünde engel olarak gördüğü Karahıtayları ortadan kaldırmak için 615/1218 yılı sonbaharında Cebe Noyan'ı göndermiştir. Kaşgar civarında yapılan mücadelede Karahıtaylar, ağır bir hezimete uğradıkları gibi esir edilen Güçlük de öldürülmüştür.

Otraf Faciası ve Hârizm'in Moğolların Eline Geçmesi

Nayman ve Markit kabilelerini ortadan kaldırdıktan sonra Karahıtay topraklarını ele geçiren Moğolların, Hârizmşahlar ile komşu olmaları Alâeddin Muhammed'i tedirgin etmiştir³¹. Nitekim Buhara'da ikamet eden Alâeddin Muhammed, Kuzey Çin'in Moğollar tarafından alındığını haber alması üzerine onlar hakkında detaylı malumata sahip olmak için Bahaeddin er-Razî önderliğinde elçiler ve casuslar göndermiştir³². Hârizmşahları güçlü bir devlet olarak gören Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'in tutarsız tavırlarına rağmen iki taraf arasındaki ticari ilişkilerin devam etmesini istemiştir³³. Nitekim Cengiz Han, Çin ile Orta Asya arasında büyük kervanların kurulmasını sağlayarak ticari malların sevkîyatının yapılmasını sağlamıştır³⁴. Alâeddin Muhammed'in elçi göndermesine karşılık Cengiz Han'da 615/1218 yılında Buhara'ya elçileri ile birlikte ticari bir kervan göndermiştir. Ali Hoca el-Buharî, Mahmud el-Hârizm ve Otrar'lı Yusûf Kenkâl'ın da aralarında bulunduğu elçilik heyeti, parlatılmış oymalar, mücevherler, misk kesesi, yeşimtaşı, hütöv boynuzu ve beyaz devetüyünden yapılmış kumaşları sunduktan sonra Alâeddin Muhammed'e ithafen Cengiz Han'ın şu mesajını taktim etmişlerdir: *İhtişamının ve kudretinin yeryüzünün birçok yerine ulaştığını biliyorum. Kuzey Çin gibi büyük bir imparatorluğu idareme aldım. Sen benim en kıymetli oğlumsun. Senin gibi bende barış yanlısıyım. İki devlet arasındaki ilişkilerin nezaket çerçevesinde ilerlemesi üzerimize vecibedir. Bu sebepten tüccarların herhangi bir sıkıntı yaşamamaları için iki ülkenin sınırlarının onlara açık tutulması gerekir.* Elçiler ile yapılan görüşmeden sonra Alâeddin Muhammed'in Mahmud el-Hârizm ile baş başa yaptıkları görüşmede Cengiz Han'ın Çin seferinde Tamgac şehrine sahip olup olmadığını sorması üzerine el-Hârizm'i şunları söylemiştir: *Böylesi muazzam bir zafer doğrudur ve gizlenmesi söz konusu dahi olamaz.* Bu duruma öfkelenen Alâeddin Muhammed, ihtişam ve kudretinin dünyanın muhtelif yerlerine yayılan bir sultana Cengiz Han'ın oğlum diye hitap edemeyeceğini söyledikten sonra ona Moğolların asker sayısını sormuştur. Bu soruya el-Hârizm: *Süvari birlikler karşısında muazzam olmayan atlı, gece karanlığında duman gibi süzülen bir askerdir* şeklinde cevap vermiştir. Bu sözlerden sonra oldukça sakinleşen Alâeddin Muhammed, el-Hârizm'e kıymetli mücevherler taktim ederek Cengiz Han'a karşı yanında olmasını istemiştir³⁵.

²⁹ Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, s.77-82; Ebû'l-Hasen İzzüddin Alî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Muhammed Yusuf Dukak), X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1987, s. 338; Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge kültür sanat yayınları, s. 179, İstanbul; Cüveynî, *Tarihü Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, 2013, s. 336-337, Ankara; Lebudî, *Şahhat Hârizm*, s. 378.

³⁰ Ganizhamal Kushenova, Ögeday Kaan Devrinde Türkistan ve Maverâünnehir (1229-1241), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 28.

³¹ Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, I, Karacan Yayınları, s. 406, İstanbul; Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti tarihi...*, s. 228; Leon, *Tabakatü*, s. 88; Abbâs İkbâl, *Tarihü İnan Ba'de'l-İslâm*, (çev. Muhammed Alaeddin Mansur), Darü es-Sekafe, Kahire, 1990, s. 337; Selîm, *fi's-Şarki'l-Ednâ'l-İslâmî*, s. 25.

³² Muhammed Savî es-Savî, *Cengiz Han Fatihü'l-Âlem*, Mektebetü'n-Nafezah, Gize 2012, s. 144; Bazî, *el-Meğül*, s. 115.

³³ Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, I, s. 407; Gömeç, S. Y. (2017). *Türk Tarihinde Çingizliler*, s. 9.

³⁴ Kalan, E. (2015). *Moğollar Devrinde İpek Yolu*, (ed. Ahmet Taşağıl), Pelikan Basım, s. 93, İstanbul.

³⁵ Muhammed Nesevî, *es-Sultân Celâeddin Menkübirtî*, dzl. Hafız Ahmed Hamdî, Dâru'l-Fikrî'l-Arab, Mısır, 1953, s. 83-85; Kâdi Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefis*, II, (Basım yeri-tarihi yok), Beyrut, s. 368; Savî, *Fatihü'l-Âlem*, s. 149-150; Bazî, *el-Meğül*, s. 117.

Taraflar arasında ticari ilişkiler noktasında antlaşma yapıldıktan sonra Cengiz Han, Ömer Hoca el-Utrar, Hammal el-Merağî, Fahrreddîn ed-Denzekî el-Buharî ve Eminüddîn el-Herevî'nin de aralarında bulunduğu Müslümanlardan oluşan 450 kişilik tüccar kafilesini Otrar şehrine göndermiştir. Otrar'ı 20.000 Farslı askeri birlikle yöneten ve tamahkâr olan Gayır Han ismi ile bilinen Yinâl b. Hâl es-Sultân, kendisine tevdi edilen bilgileri delil göstererek bunların tüccar değil casus ve hain olduklarını Alâeddin Muhammed'e bildirdikten sonra hepsini tevkif etmiştir. Yaşanan bu hadise bir müddet gizlendikten sonra tüccarlar, Alâeddin Muhammed'in emriyle öldürülmüştür. Gönderdiği tüccarların katledildiği haberini alan Cengiz Han, İbn Kefrec Buğra, onun babası Emir Tekiş ve iki Tatar aracılığı ile Hârizmşah'a haber göndererek şunları söylemiştir: *Müslümanların sultanı olarak gönderdiğim tüccarları katlederek çirkin bir suç işlediğin gibi yapılan antlaşmaya da ihanet ettin. Katledilenlerin kanı karşılığında senden Yinâl'ı bana teslim etmeni istiyorum. Aksi takdirde seninle savaşıcağım.* Alâeddin Muhammed, askerlerin desteğini alan Yinâl'ı teslim etmesi halinde büyük fitneye sebep olacağını düşündüğü için bu talebi reddedip gelen elçileri de öldürtmüştür³⁶.

Sulh yolunun kapanması üzerine savaş hazırlıklarına başlayan Cengiz Han, Hârizmşahlara karşı gerçekleştireceği saldırı öncesi kendisine engel olarak gördüğü Güçlük'ü ortadan kaldırmak için Cebe ve Noyan'ı göndermiştir. Güçlük'ün herhangi bir mukavemet gösteremediği mücadelede Moğollar, Balasagun, Kaşgar ve el-Malyik şehirlerini ele geçirmişlerdir. Daha sonra Cebe, Güçlük tarafından engellenen Müslümanların ibadetlerini yaşamalarında hür olduklarını açıklamıştır³⁷. Cengiz Han'ın savaş hazırlığına devam ettiği esnada Alâeddin Muhammed, Moğolların hazırlık safhasında bilgi sahibi olabilmek için casuslar göndermiştir. Uzun bir müddet sonra dönen casuslar Alâeddin Muhammed'e Moğollar hakkında şunları söylemişlerdir: *Allah'ın yarattığı savaşlarda sabırlıdırlar. Yenilgiyi bilmezler. İhtiyaç duydukları silahları da kendi elleriyle yaparlar.* Büyük korku ve pişmanlık içerisinde olan Alâeddin Muhammed, fakihlerden eş-Şehab el-Huyûfi'ye şunları söylemiştir: *Çok büyük bir hadise meydana geldi. Yapacaklarımız hususunda alacağımız kararlarda senin görüşlerin çok önemli. Bize doğru Türk diyarından sayılamayacak kadar büyüklükte düşman harekete geçti. Bunun üzerine el-Huyûfi: Senin de çok sayıda askerinin var. İdaren altındaki bölgelere haber göndererek genel bir seferberlik ilan edip askerlerin toplanmasını sağla. Bu saldırıda Müslümanların malları ve canları ile sana yardım etmesi gerekir. Daha sonra Askerleri toplayarak Seyhun Nehrine gideriz. Bu nehir, İslâm ülkeleri ile Türk ülkelerini birbirinden ayırdığı için düşman buraya geldiği zaman mesafenin uzaklığından dolayı yorgun olurlar. Bizde bu esnada da dinlenmiş oluruz şeklinde cevap vermiştir³⁸.* Alâeddin Muhammed, emirleri ile yaptığı istişare neticesinde Moğol birliklerinin Maverâünnehr bölgesinde karşılaşması hususunda mutabık kalmıştır. Bu sırada Cengiz Han, Alâeddin Muhammed'e haber göndererek şu sözleri ile tehdit etmiştir: *Sizler benim arkadaşlarımı öldürüp mallarına el koydunuz. Savaş için hazırlıklı olun. Çünkü ordum sizleri katledip mallarınıza el koyacak. Ben oraya geldiğim zaman topluluğunuzun yapacağı hiçbir şey olmayacak.*³⁹

Kaynaklarda Alâeddin Muhammed ile çatışma içerisinde olan Nâsır Lidinillâh'ın Cengiz Han'ın Hârizmşahlara karşı saldırması için onu cesaretlendirdiği hususunda bilgiler yer almaktadır. Mesela İbnü'l-Esîr, halifenin İslâm dünyasında büyük felakete neden olduğunu

³⁶ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigoriüs İbnü'l-İbrî, *Tarihü Muhtasarü'd-Düvel*, Dâru'r-Raid el-Lübnanî, Lübnân 1983, s. 400-401; Muhammed Nesevî, *es-Sultân Celâleddîn Menkübirtî*, (thk. Hafız Ahmed Hamdî), Dâru'l-Fikrî'l-Arab, Mısır 1953, 85-88; Cihangüşa, *Tarihü Cihangüşa*, s. 117-119; Savî, *Fatihü'l-Âlem*, s. 151; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 401; Bazî, *el-Meğül*, s. 117-118; Diyarbekrî, Kâdi Hüseyin b. Muhammed Diyarbekrî, *Târîhu'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefîs*, II, Beyrut, (Basım yeri yok), s. 368.

³⁷ Bazî, *el-Meğül*, s. 120.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 402.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 402.

aktarıken⁴⁰ Ebû Şame de Cengiz Han'ı İslâm dünyasına saldırması için mektup yazdığını kaydetmiştir⁴¹. Makrîzi ise Alâeddin Muhammed'in Bağdat'ı istila etmesinden korktuğu için Cengiz Han'ı saldırmaya teşvik ettiğini söylemiştir⁴². Nitekim İbnü't-Tiktaka, halifenin çok zeki ve fitne çıkarıcı bir kişiliğe sahip olduğunu aktarmıştır⁴³.

Savaş hazırlıklarını tamamlayan Cengiz Han, bir kısım askerini oğlu Cuci idaresinde güneye, geriye kalanları ise Ögedey ve Çağatay'ın komutasında Otrar'a göndermiştir. Kaynaklara göre 200 bin kişiden oluşan ordu ile birlikte hareket eden Ögedey ve Çağatay'ın Seyhun ve Ceyhun Nehirleri arasında kalan kısımları muhasara altına aldıktan sonra Otrar'a doğru ilerlemişlerdir. Bu Moğolların Maverâünnehr'i istilasının ilk adımıdır. Alâeddin Muhammed'e ait kuvvetler, sayı itibarı ile Moğollara nazaran daha fazla olmasına rağmen meydan savaşına cesaret edemeyip Horasan'a çekilmesi ve orduyu parçalara bölmesi Hârizmşahların ağır bir hezimete uğramasına neden olmuştur⁴⁴. Otrar'a 617/1220 yılında giren Cengiz Han, Hârizmşahların şiddetli mukavemeti karşısında muhasaranın uzayacağını düşünerek Ögedey ve Çağatay'ı Otrar'da bırakırken Cuci'yi de Cend ve Barçınlık-kende sevk etmiştir. Ulak Noyan ve Suketü Çerbi komutasındaki birlikleri ise Benakent ve Hocend üzerine gönderdikten sonra kendisi de Buhara'ya yönelmiştir⁴⁵.

Hârizmşahlar, Yinâl'e ait 5bin, Karaca Hacib'e ait 10bin toplam da 15bin Farslı asker ile Otrar'ı savunmaya çalışmışlardır. Yaklaşık 5 ay süren mücadelede kılığın da baş göstermesi üzerine Yinâl ve Karaca Hacip mukavemet göstermekte aciz kalmışlardır. Karaca Hacib'in sulh istemesine karşı çıkan Yinâl, ölünceye kadar mücadele edilmesini istemesine rağmen Karaca Hacib'in saldırıları durdurarak gece yarısı askerlerinin büyük bir bölümü ile siperlerden çıkarak şehirden ayrılması kendisini zor durumda bırakmıştır. Daha sonra Moğollar, yakaladıkları Karaca Hacib'i, ülkenin durumu hakkında bilgi sahibi olmak ve katlettiği insanların hesabını sormak için götürmüşlerdir. Şehrin ele geçirilmesinden sonra halkın tamamının çıkartılması üzerine dağınık halde bulunan askeri ile yalnız kalan Yinâl, saltanat dairesi civarında mücadeleye devam etmesine rağmen başarılı olamamış ve öldürülmüştür. Moğollar, savunmasız kalan Otrar'ı yağmaladıktan sonra başkent Curcan ile birlikte Hârizm'i istila etmişlerdir. Hârizm, 628/1231 yılında son Hârizmşah'ı Celâleddin Muhammed'in ölmesi ile birlikte tamamen Moğolların eline geçmiştir⁴⁶.

Hârizmşahlar Devleti'ni üç yıl içerisinde hâkimiyeti altına alan Moğollar, Buhara, Semerkant, Belh, Herat, Tûs ve Meşhed şehirlerinde büyük tahribata yol açmışlardır⁴⁷. Moğollar, Türkistan sahasında erkek, kadın ve çocukların yanı sıra hamile kadınların karınlarındaki ceninleri öldürecek kadar yoldan çıkmışlardı. Tarihçiler, Moğolların istilasını dünyada yaşanan bir zelzele ve felaket olarak nitelendirmişlerdir⁴⁸.

Sonuç

⁴⁰ *Kâmil*, X, s. 453.

⁴¹ *Kitâbü Ravzateyn fi Ahbâri Devleteyn en-Nuriyye ve 's-Selâhiyye*, V, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 217.

⁴² *Es-Sülûk li Ma'rîfeti'l-Mülûk*, I, thk. Muhammed Abdül-Kadir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 341.

⁴³ *El-Fahrî fi Adâbi's-Sultâniyye ve Düveli'l-İslâmiyye*, Darü Sâdir, Beyrut (Tarih yok), s. 322.

⁴⁴ Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1250-1350)*, (çev. Cemal Köprülü), TTK, s. 33, Ankara; Savî, *Fatihü'l-Âlem*, s. 152; Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 179.

⁴⁵ Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti tarihi...*, s. 253; İbnü'l-İbrî, *Tarihü Muhtasar*, s. 402.

⁴⁶ İbnü'l-İbrî, *Tarihü Muhtasar*, s. 402-403; Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, s.83-98.

⁴⁷ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 419-422.

⁴⁸ Hamdî, *ed-Devletü'l-Hârizmiyye*, s. 136.

Selçuklu Devleti'nin Melikşah'ın ölümünden sonra kademeli olarak çöküş süreci içerisine girmesi neticesinde, Müslümanlar arasında çözümler yaşanmaya başladı. Bu durum Türkistan sahasında önemli siyasi hadiselerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Nitekim Alâeddin Muhammed döneminde Hârizmşahların hâkimiyet alanlarını genişleterek İslâm dünyasının hamiliğini üstlenmesi, Hârizm başta olmak üzere Batı Türkistan sahasının ilmi ve edebi olarak ileri safhalara taşınmasını sağladı.

Yine Selçuklu Sultanı Berkyaruk döneminde, Merv, Tirmiz ve Nişabur bölgesi başta olmak üzere Türkistan sahasında yaşanan saltanat mücadelesinden dolayı siyasi buhranlar oluşmuştu. Bu durum bölge ekonomisini olumsuz etkilerken diğer yandan halkının otoritesiz bir dönem yaşamasına sebep oldu. Müslümanların siyasi olarak parçalanma sürecini girmesi, 603/1206 yılında boy ve halkları birleştirerek Moğol Devleti'ni kuran Cengiz Han için kaçırılmayacak bir fırsat oldu. Müslümanların bu durumundan faydalanarak kendi hakimiyet sahasını genişleten Moğol hakanı, hedefindeki Çin imparatorluğuna doğru emin adımlarla ilerlemekteydi.

Moğollarda birliğin sağlanması için yönünü Çin'e çeviren Cengiz Han, 612/1215 yılında Kuzey Çin'i yönetimi altına aldıktan sonra siyasi, iktisadi, içtimaî, ilmi ve dini açıdan merkezi konumda olan Türkistan ve Maveraünnehr bölgesine yönelmişti. 616/1219 yılında başlayan ve üç yıl süren mücadeleler neticesinde Moğollar, Buhara, Semerkant, Belh, Herat, Tûs ve Meşhed şehirlerinde halkın büyük bir bölümünü öldürüp geriye kalanları esir ettikten sonra bu şehirleri yakıp yıkmışlardı.

Cengizhan ordularının bu denli acımasız tutumlarından Hârizmşahlar devleti de nasibini almıştı. Öyle ki istila neticesinde Hârizmşahlar'ın ülkesi baştanbaşa harabeye dönüştü. Yaşanan tahribattan sonra, büyük kervanların mallarını sattıkları bu şehirlerde ticari hayat artık eskisi gibi olmadı. Ticari sirkülasyonun bozulması kervanların mallarını bu şehirlerde satamamasından ötürü Orta Asya ekonomisi tamamen çöküşe geçti.

Nihayet 628/1231 yılında Celâleddin Muhammed'in ölümünden sonra Hârizmşahlar'ın yıkılması ile birlikte Maveraünnehr bölgesi tamamen Moğolların hâkimiyeti altına girmişti. Moğol istilasından sonra büyük tahribata uğrayan Türkistan sahası, Cengiz Han'ın oğlu Ögedey döneminde yeniden ilmi ve kültürel kalkınma anları yaşamışsa da İlhanlılar ve Çağatay hanlıkları döneminde bu istikrarını sağlayamamıştır.

Kaynakça

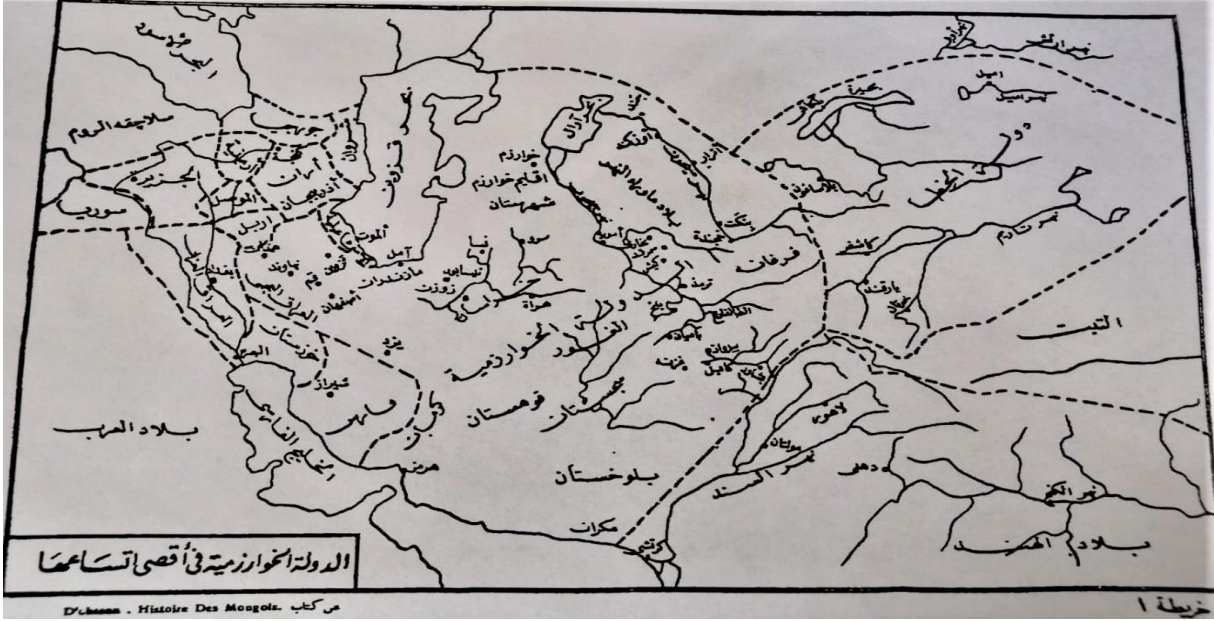
- Abraham Costantin M. D. (2014), *Moğol tarihi*, (haz. Ekrem Kalan), IQ yay., İstanbul.
- Akkaşe, S. (1992). *İ'sarû mine 'ş-Şarkî Cengiz Han*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasına kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara.
- Bayındır, A. (2020). *Selçuklularda saltanat mücadeleleri*, Hiperyayın, s. İstanbul.
- Bazî, Seyyîd. (1981). *el-Meğûl*, Darû'l-Nehdetû'l-Arabbiyye, Beyrut.
- Boil, L. (1968). *Tabakatû Selatinû'l-İslâm*, (çev. Mekkî Tahîr), Dâru'l-Menşurat el-Basra, Irak.
- Cüveynî, (2013). Ebû'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ' Melik, *Tarihû Cihangüşa*, (çev. Mürsel Öztürk). TTK, Ankara.
- Daî, Hadî Hasan. (2015). *Dirasetû fî tarihî't-Türk ve'l-meğul*, Darû'l-kutûb, Bağdat.
- Diyarbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed, (?). *Târihu'l-hamîs fî ahvâlî enfesi nefis*, I-II, Beyrut.
- Gömeç, S. Y. (2017). *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan yay., Ankara.
- Grousset, R. (1999). *Bozkır imparatorluğu*, (çev. Reşat Uzmen), Ötüken yay, s.242-250, İstanbul.
- Gürbüz, M. (2011). "Tekiş, Alâeddin", *İA*, c.40, ss.364-365.
- Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk devletleri tarihi*, I-III, Karacan yay., İstanbul.

- Halîdî, İsmâil Abdûlazîz. (1984). *el-Alemû'l-İslamî ve'l-ğazev el-meğulî*, Mektebetû'l-felâh, Kuveyt.
- Hamdî, Hafız Ahmed. (1949). *ed-Devletû'l-Hârizmiyye ve'l-meğul*, Dâru'l-fikrî'l-Arab, Kahire.
- Hartmann, A. (2006). “Nâsır-Lidînillâh”, *İA*, c.32, ss.399-402.
- Hilmi, Ahmed Kemal. (1975). *es-Selaciketû fi tarihû ve'l-hadâra*, Dâru'l-buhusû'l-ilmiiyye, Kuveyt.
- İbnü'l-Esîr, (1987). *el-Kâmil fi't-Târîh*, (thk. Muhammed Yusuf Dukak), I-XI, Darû'l-kütübî'l-ilmiiyye, Beyrut.
- İbnü'l-İbrî, (1983). *Tarihû muhtasarû'd-düvel*, Dârû'r-raid el-Lûbnanî, Lübnan.
- İbnü't-Tiktakâ, Ebü Ca'fer Safiyyüddîn *el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve Düvelî'l-İslâmiyye*, Dâru Sâdir, Beyrut.
- İkbâl, Abbas. (1990). *Tarihû İnan ba'de'l-İslâm*, (çev. Muhammed Alaeddîn Mansur), Dâru es-sekafe, Kahire.
- İmran, Mahmud Saîd. (2005). *el-Meğûl ve Uruba*, Dâru'l-ma'rîfetû'l-camîiyye, İskenderiye.
- İş, Yûsuf. (1977). *Tarihû'l asri'l hilâfeti'l Abbâsîyye*, Dımaşk.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Hârezmşahlar devleti tarihi (485- 618/1092- 1221)*, TTK, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*, MEB, İstanbul.
- Kushenova, Ganizhamal. (2013). *Ögeday Kaan devrinde Türkistan ve Maverainnehir (1229-1241)*, IQ yay., İstanbul.
- Lebudî, Hanân Mebruk. (2013). *Kıyamû devletû şahhat Hârizm*, İskenderiyye.
- Makrîzî, Ebü Muhammed Takıyyüddîn, (1997). *es-Sülûk li Ma'rîfeti'l-mülûk*, (thk. Muhammed Abdülkadir Ata), I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiiyye, Beyrut.
- Merçil, E. (2013). *Müslüman Türk devletleri tarihi*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul.
- Nesevî, Muhammed, (1953). *es-Sultân Celâleddîn Menkûbirtî*, (thk. Hafız Ahmed Hamdî), Dâru'l-Fikrî'l-Arab, Mısır.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn, (2004). *Nihâyetû'l Edeb fi Funûnî'l Edeb*, (thk. Mustafa Fevvez), Kuşeyli Fevvez, I-XXVIII, Dâru'l-kütübî'l-ilmiiyye, Beyrut.
- Özaydın, A. (1989) “Altuntaş el-Hâcib”, *İA*, c.2, ss.547-548.
- Özaydın, A. (2002). “Kutbüddin Hârizmşah”, *İA*, c.26, ss.484-485.
- Sabra, Afaf, (1987). *et-Tarihû's-siyasî li'd-devleti'l-Havarizmiyye*, Dâru'l-kitab el-camî', Kahire.
- Savî, Muhammed es-Savî,(2012). *Cengiz Han Fatihû'l-âlem*, Mektebetû'n-Nafezah, Gize.
- Selim, Sabri. (2000). *el-Etrâku'l-Havarizmiyyun fi's-şarki'l-ednâ'l-İslâmî (H. 628-644)*, *el-Anadolu, el-Cezîre, eş-Şam*, Mektebetu's-sekafeti'd-diniyye, Kahire.
- Spuler, B. (1982). *el-Âlemû'l-İslamî fi'l-Asrî'l-Meğulî*, (çev. Halîd Es'ad İsâ), Dâru'l-Hisan, Dımaşk.
- Spuler, B. (2011). *İnan Moğolları siyaset, idare ve kültür İlhanlılar devri (1250-1350)*, (çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara.
- Tâha, Hüseyîn, (1986). *el-Edebû'l-Arâb fi İklîm Havarizm, Menşûratû Vüzerâtû'l-İ'lâm*, Irak.
- Taneri, A. (1997). “Hârizmşahlar”, *İA*, c.16, s. 228-231.
- Taşagıl, A. (2001). *İA*, c.24, ss.415-416.
- Taşagıl, A. (2004). *İA*, c.29, ss.105.
- Yazıcı, N. (2004). *İlk Türk-İslam devletleri tarihi*, TDV, s.274-278, Ankara.
- Yenidoğan, H. (2021). “Büyük Selçuklu Ordusunda Sefer Öncesi Hazırlıklar: Toplanma, Teftiş ve Hareket” *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3), ss. 1418-1434.
- Yenidoğan, H. (2021). “Büyük Selçuklu Ordusunun Malazgirt'e (1071) Giden Güzergahı”, *Asia Minor Studies*, 9(1), ss.735-742.
- Yıldız, H. D. (1994). “Ebü Seleme el-Hâllal”, *İA*, c.10, ss.228-229.

Yıldız, H. D. (1994). "Ebü'l-Abbas es-Seffâh", *İA*, c.10, ss.283-284.

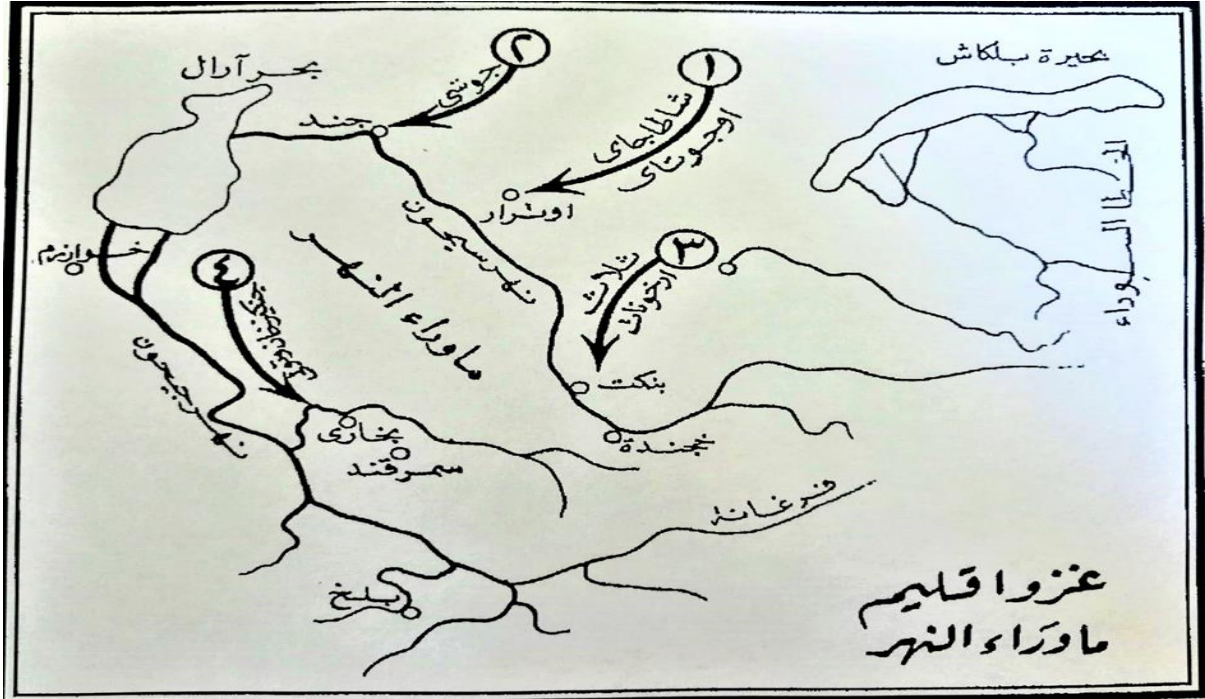
Ekler

Harita 1: Hârizmşahlar Devleti'nin yayılma sahasını gösteren harita.

Kaynak: Hamdi, Hafız Ahmed, (1949). *ed-Devletü 'l-Hârizmiyye ve 'l-Meğul*, Darû'l-Fikrî'l-Arab, Kahire, s. 17.

Harita 2: Mâverâünnehr bölgesi ve Moğol saldırılarını gösteren kroki.

Kaynak: Akkaşe, Servet, (1992). *I'sarû Mine'ş-Şarki Cngiz Han*, Darû'ş-Şurûk, Kahire, s. 179.